

DOPRINOS TEORIJE PRISILE RAZUMIJEVANJU DELINKVENTNOG PONAŠANJA MLADIH

SAŽETAK

Ovim radom se pruža kratak pregled osnovnih pojmova i istraživačkih tehnika koji su se koristili u empirijskoj provjeri teorije prisile i značaja te teorije u istraživanju antisocijalnog ponašanja mladih. Teorija prisile pripada socijalno interakcijskim pristupima i u istraživanjima koja polaze od nje naglasak je na utjecajima roditeljskog ponašanja (roditeljski nadzor, discipliniranje) i ponašanja vršnjaka (trening devijantnosti). Pri tome se posebno ukazuje na razlike između mladih s ranim i kasnim javljanjem delinkventnog ponašanja. Istraživanja su uglavnom longitudinalnog tipa, na uzorcima iz rizične populacije te se zasnivaju na direktnim opažanjima, procjenama bliskih osoba i samoprocjenama. U radu se prikazuje razvoj teorije od postavki, prema prvim spoznajama, k intervencijama koje su posljedično dovele do usavršavanja teorije. Također, uspoređuju se najpoznatija objašnjenja razlikovanja mladih s ranim i kasnim javljanjem delinkventnog ponašanja. Teorija prisile ukazuje na važnost obiteljskih osobina, osobito roditeljskog ponašanja za rano javljanje, te na potkrepljivanje devijantnog ponašanja od strane vršnjaka kao osnovu za kasno javljanje delinkventnog ponašanja, dok neuropsihološki model muške delinkvencije ukazuje na važnost slabijeg kognitivnog funkcioniranja, hiperaktivnosti i impulzivnosti za rano javljanje, te potrebe mladih da se identificiraju i uklupe u grupu vršnjaka za kasno javljanje delinkventnog ponašanja.

¹ Danijela Šincek, asistentica, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju, Lorenza Jägera 9, e-mail: daniela.sincek@os.t-com.hr

Pregledni članak
UDK 364.01:364.29
Primljeno: kolovoz, 2006.

Danijela Šincek¹

Sveučilište u Osijeku
Filozofski fakultet
Katedra za psihologiju

Gljučne riječi:

delinkventno ponašanje,
adolescenti, obiteljske
interakcije, vršnjaci

DOPRINOS TEORIJE PRISILE RAZUMIJEVANJU DELINKVENTNOG PONAŠANJA MLADIH

Antisocijalno ponašanje² je ponašanje kojim se krše norme i koje ima štetne posljedice za socijalnu okolinu (Petz, 1992.). U različitoj dobi se antisocijalno ponašanje manifestira kroz različite pojavne oblike. Ukoliko su ta ponašanja kod djeteta prisutna kroz duži period i ukoliko se radi o obrascima koji se pojavljuju u različitim okolinama govorimo o poremećajima u ponašanju (Koller-Trbović, 2004.). Poremećaj u ponašanju se definira kao značajno odstupanje od uobičajenog ponašanja, pri čemu se vodi računa o postojanju razlika u onom što se smatra uobičajenim ponašanjem u različitim kulturama, kod osoba različite dobi i spola. Važnost ovih ponašanja je u tome što ona ukazuju da će dijete, ukoliko nije prema njemu primjereno intervenirano, nastaviti tijekom života manifestirati neprilagođena ponašanja (ne nužno samo antisocijalnog tipa). Stoga djeca s poremećajima u ponašanju zahtijevaju dodatnu stručnu pomoć (Koller-Trbović, 2004.).

Poremećaji u ponašanju se odnose na razvojni kontinuum od rizičnih ponašanja preko preddelinkventnog do delinkventnog ponašanja (Koller-Trbović, 2004.). Za delinkventno ponašanje se ponekad koristi i pojam poremećaji u ponašanju u užem smislu. Pojam delinkventno ponašanje u užem smislu se odnosi na ona ponašanja mladih koja su zabranjena zakonskim propisima (Šučur, 2004.). Maloljetnička delinkvencija u širem smislu se odnosi na različite oblike »antisocijalnog i društveno neprihvatljivog ponašanja koji nisu u skladu s društvenim normama i zakonskim propisima« (Petz (ur.), 2005.:74). Ti zakonski propisi uključuju propisane sankcije za pojedina kaznena djela (Mikšaj-Todorović, 2004.). Budući da 6% mladih nastavlja činiti kaznena djela u odrasloj dobi (Ajduković, 2000.), a neki mladi čine i osobito nasilna djela ili su skloni kriminalnom povratu, čime je ozbiljno ugrožena sigurnost društva (Poldrugač, 2004.), ova ponašanja privlače pažnju znanstvenika.

Patterson (1982., prema Patteson, Reid i Dishion, 1992.) ukazuje da se zapravo treba govoriti o antisocijalnim događajima, a ne o antisocijalnim osobama. Pritom naglašava da se događaj može smatrati antisocijalnim ukoliko je on istovremeno dosljedan (dakle,

² Antisocijalno ponašanje je u širokoj upotrebi kao pojam koji označava kršenje pravila, no značenje tog pojma (ponašanje protiv društva) uključuje pejorativan prizvuk za osobu koja to ponašanje manifestira. Stoga autori (Ajduković, 2000.) sve češće koriste termin »asocijalno« kao pojam koji manje negativno evaluira ponašanje te osobe. Budući da u literaturi još uvijek prevladava termin antisocijalno, te je termin »asocijalno« još uvijek uobičajen za opisivanje ponašanja koje je nezavisno o socijalnim normama (bez njihova kršenja) (Petz (ur.), 2005.), termin antisocijalno je zadržan i u ovom radu. Ipak, u skladu s novim pristupima intervencijama u ovom području, koji podrazumijevaju aktivno uključivanje osobe kojoj je intervencija namijenjena (Žižak, 2004.), važno je potaći daljnju raspravu o terminologiji primjerenoj ovom pristupu.

postoji jasna i trajna veza između povezanih ponašanja) i usmjeren na izbjegavanja nepoželjnih posljedica, te smatra da je zajedničko obilježje antisocijalnih događaja to da uključuju prisilu.

OBJAŠNENJE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA U OKVIRU TEORIJE PRISILE

Teorija prisile se može svrstati u socijalno interakcijske teorije, koje su (prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.) osamdesetih godina zajedno sa socijalno kognitivnim teorijama bile dominantni pristupi objašnjenju ponašanja djece. Socijalno kognitivni pristup stavlja naglasak na očekivanja, atribucije i socijalne kognicije djece kao medijatore socijalnog ponašanja. Kod socijalno interakcijskih pristupa postoje tri podskupine, s obzirom na to stavljaju li naglasak na: a) privrženost, b) interakciju s članovima obitelji i vršnjacima ili na c) kontekst u kojem dijete i obitelj funkcionira. Ipak, unatoč naglašavanju pojedinih medijatora u svakoj od podskupina socijalno interakcijskog pristupa, autori su često proučavali doprinose i onih varijabli koje naglašavaju druge podskupine. Stoga, Patterson, Reid i Dishion (1992.) predlažu da se ovi pojedinačni pristupi ujedine u grupaciju za koju je ključno proučavanje socijalnih interakcija.

Obrasci socijalnih interakcija su bili i predmet interesa istraživanja Pattersona i suradnika. Naime, Pattersonova teorija prisile svoje ishodište ima u razvijanju tretmana djece s antisocijalnim ponašanjem, kao i u opažanju te djece u njihovim domovima kako bi se tretmani evaluirali (prema Dishion, Patterson i Kavanagh, 1992.). Pri tom su se usmjerili na opažanje interakcija u paru roditelj - dijete kako bi utvrdili odnos između ponašanja jednog člana para i posljedičnog ponašanja drugog člana para u svrhu utvrđivanja postupka kojim bi se promjenom podražajnog ponašanja izmijenile posljedice. Rezultati evaluacijskih istraživanja su ukazali na važnost roditeljskih vještina, stoga su tretmani usmjereni upravo na modificiranje tih vještina. U svojim prvim tretmanskim pristupima nastojali su roditelje poticati na sustavno pozitivno potkrepljivanje prosocijalnih ponašanja djece (prema Dishion i Patterson, 1999.), no to nije dovelo do zadovoljavajućih rezultata. Potom su tretmanski postupci, osim usvajanja potkrepljivanja pozitivnog ponašanja, usmjereni i na usvajanje kažnjavanja agresivnog ponašanja. Pritom, naravno, kažnjavanje ne smije biti fizičko, već npr. *time - out*, pri čemu se djetetovo neprimjereno ponašanje kazni tako da ga se na kratko vrijeme udalji iz prostorije, a nakon povratka se s djetetom porazgovara o njegovu ponašanju i mogućim alternativama.

Teorija prisile (Patterson, 1982., prema Patterson, 1998.) razlikuje mogućnosti učenja antisocijalnog ponašanja (koje su brojne i dostupne velikom broju djece) od stvarnog usvajanja i kasnijeg manifestiranja takvog ponašanja. Naime, ukazuje se da se djeca, unatoč sličnim mogućnostima učenja, razlikuju po učestalosti manifestiranja

takvog ponašanja, te da je svrha teorije upravo da objasni što određuje razlike u čestini neprimjerenog, pa i antisocijalnog ponašanja djece. Ove postavke svakako ukazuju na polazište teorije prisile u teorijama socijalnog učenja. Bandura i suradnici (Bandura, Ross i Ross, 1961., prema Aronson, Wilson i Akert, 2005.) usvajanje agresivnog ponašanja objašnjavaju ne samo oponašanjem modela, već i opažanjem posljedica koje je model doživio zbog svog ponašanja. Upravo opažanje različitih posljedica koje je model doživio mogu objasniti razliku između mogućnosti usvajanja i stvarnog usvajanja i manifestiranja agresivnog ponašanja. Dakle, djeca će oponašanjem usvojiti modelirano ponašanje, ali ga neće manifestirati ukoliko opaze da su posljedice negativne. Ipak, teorija prisile ukazuje na specifičnosti usvajanja antisocijalnog ponašanja u obiteljskom okruženju.

Kako je ranije navedeno, roditeljsko ponašanje se pokazalo ključnim te ova teorija pretpostavlja da je antisocijalno ponašanje naučeno u obitelji kroz interakcije članova obitelji, tj. kroz brojna ponavljanja određenih obrazaca interakcija. To dovodi do toga da dijete usvaja agresivno ponašanje kao efikasan način za postizanje kontrole nad uznemirujućim i kaotičnim situacijama. Naime, obrasci ponašanja koji su ključni za razvoj i usvajanje agresivnog, a kasnije i antisocijalnog ponašanja, povremeno se javljaju u svim obiteljima, no u rizičnim obiteljima su puno učestaliji. Tako su Snyder i suradnici (1993., prema Patterson, 1998.) utvrdili da se parovi koje čine majke i problematična djeca upuste u konflikt svakih 6 minuta, dok se parovi majki i djece iz normalnih obitelji upuštaju u konflikte svakih 12 minuta. Dakle, u obje vrste obitelji dolazi do konflikata, no u obiteljima s problematičnom djecom su ti konflikti puno učestaliji, što povećava vjerojatnost da će djeca takva ponašanja usvojiti i kasnije manifestirati.

Ipak, konfliktne interakcije čine mali dio ukupne komunikacije u obitelji, te nisu svjesno, nego automatski vođene. Zbog automatske prirode ovih interakcija sami sudionici nisu u stanju dobro opisati proces, te se ključnim načinom proučavanja pokazalo opažanje sudionika u njihovim domovima. Ta opažanja su dala veliki doprinos spoznajama o mehanizmu prisile.

Mehanizam prisile (Patterson, 1998.) je ključan za ovu teoriju, te naglašava uvjetovanost reakcija članova obitelji koji su u interakciji. Mehanizam se može opisati u četiri koraka (prikazano na slici 1.). U prvom koraku majka nameće svoj zahtjev ili očekivanje djetetu (npr. grdi dijete zašto nije napisalo zadaću i traži da ju dijete odmah počne pisati). Takvi događaji su brojni. Kad se promatra samo dva člana obitelji, npr. majku i dijete, Patterson (1982., prema Patterson, 1998.) je utvrdio da se takvi događaji javljaju svake tri minute, dok se čestina njihova pojavljivanja povećava ukoliko se promatra ponašanje više članova obitelji. Osim toga, roditelji djece s problemima u ponašanju su skloni davati nejasne upute i pri tome su sami uznemireni, te nisu dosljedni u potkrepljivanju prosocijalnih ponašanja. Te osobine roditelja dovode do onemogućavanja razvoja socijalnih vještina što otežava discipliniranje. Naime, budući da su zbog ovih preduvjeta socijalne osobine njihove djece slabije razvijene, roditelji im moraju upućivati puno više naredbi.

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

Time se roditelji i djeca iz problematičnih obitelji puno češće javljaju u prvom koraku ovog mehanizma i ima puno više prilika za negativan utjecaj neadekvatnih roditeljskih vještina.

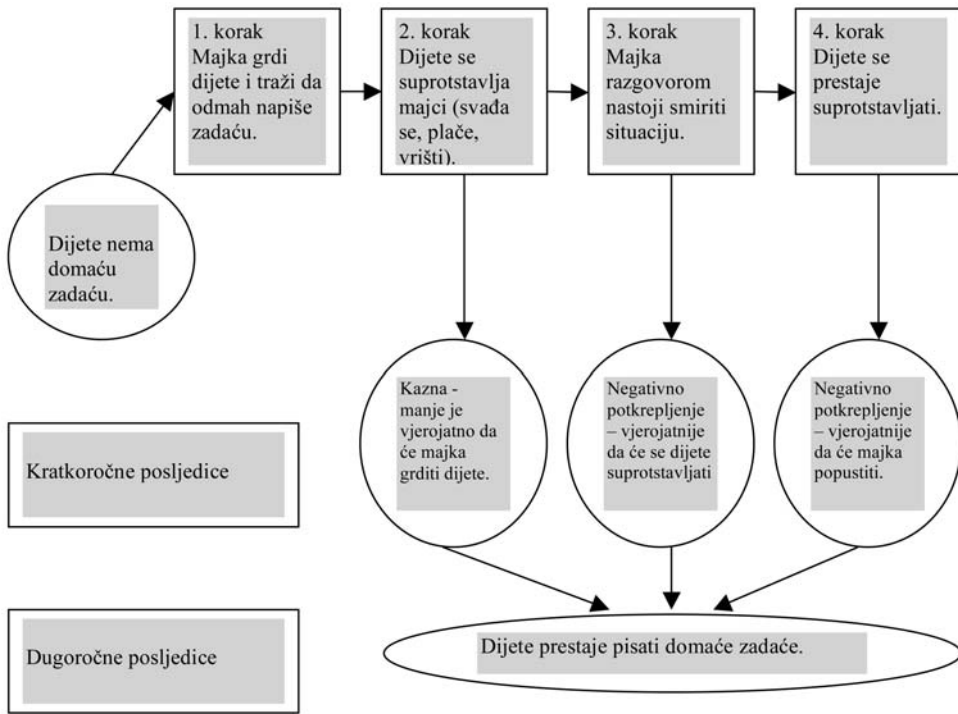
U drugom koraku ovog mehanizma, na prigovaranje majke (npr. zbog nenapisane zadaće), dijete reagira »protunapadom« u obliku raspravljanja, vikanja, zahtijevanja, optužujući roditelja da je uvijek protiv njega ili laže da niti nema nikakvu zadaću. Patterson, Reid i Dishion (1992.) su utvrdili da je vjerojatnost ovakvog ponašanja u uzorku rizičnih dječaka dva do tri puta veća od vjerojatnosti pojavljivanja takvog ponašanja u normalnom uzorku. Takvo napadačko ponašanje djeteta djeluje kao kazna roditelju, te će ono imati više posljedica. Kratkoročno majka može prestati zahtijevati da dijete napiše zadaću, a dugoročno se mnoge majke prestanu truditi i manje prate dijete i postavljaju pred dijete manje zahtjeve.

Treći korak autori smatraju najvažnijim. U njemu roditelj reagira na djetetovo agresivno ponašanje smirivanjem situacije. Dakle, majka koja je prethodno zahtijevala da dijete napiše zadaću odustaje od svog zahtjeva kako bi smirila djetetovu burnu reakciju. Kad je dijete vikanjem dovelo do toga da roditelj počne smirivati situaciju i tako uspješno izbjeći pisanje zadaće javlja se još jedna posljedica: povećava se vjerojatnost da će dijete u slijedećim raspravama potaknutim roditeljskim zahtjevima reagirati jednako (odnosno agresivno) kako bi izbjeglo neugodnu situaciju. Valja uočiti da su »protunapadi« koje manifestiraju djeca, a kakvi su opisani u drugom koraku, jednako efikasni i za djecu iz rizičnih i za djecu iz normalnih uzoraka. Razlika je u posljedicama koje u ova dva uzorka imaju prosocijalna ponašanja nasuprot ovakvim agresivnim protunapadima. Snyder i Patterson (1993., prema Patterson 1998.) su utvrdili da se u normalnom uzorku više isplatilo ponašati prosocijalno (npr. dijete na majčino prigovaranje odgovoriti dosjetkom) nego agresivno, dok za rizičan uzorak vrijedi suprotno.

Četvrti korak ovog mehanizma opisuje još jednu važnu posljedicu majčina odustajanja od zahtjeva. Pokazalo se da dijete odmah po odustajanju roditelja prestaje s agresivnim ponašanjem, čak i kad je ono vrlo emocionalno nabijeno (npr. dijete koje vrišti od bijesa). Taj slijed događaja je zapravo majci negativno potkrepljenje njenog popuštanja i odustajanja od prvotnog zahtjeva. Dugoročna posljedica ove činjenice je povećana vjerojatnost da će majka i ubuduće popustiti i odustati od svojih zahtjeva.

Slika 1.

Četiri koraka mehanizma prisile

Patterson (1982., prema Patterson, 1998.) je u više istraživanja utvrdio da se ovakav mehanizam prisile može eksperimentalno manipulirati tako da se poveća vjerojatnost ili prosocijalnog ili devijantnog ponašanja djeteta. Pritom su ključna roditeljska ponašanja, odnosno roditeljsko primjereno postavljanje zahtjeva i dosljednost u njegovu ponašanju. Već kratki trening roditelja u tom ponašanju je doveo do smanjivanja devijantnog ponašanja djece.

Mehanizam prisile se, dakle, u rizičnim obiteljima češće ponavlja i dijete ima veću korist od svog agresivnog, nego od prosocijalnog ponašanja (koje roditelji ne potkrepljuju dosljedno). Takvo prenaučeno antisocijalno ponašanje dijete uskoro prenosi i u druge socijalne situacije, što osobit značaj ima u školskom okruženju jer djeca s takvim ponašanjem uskoro postaju odbačena od svojih vršnjaka te doživljavaju školski neuspjeh, a što utječe na njihovo samopoštovanje. Potom, aktivno biraju društvo devijantnih vršnjaka, a roditelji više ne postavljaju zahtjeve i dopuštaju im da provode puno više vremena izvan kuće, nego što dopuštaju roditelji vršnjaka iz normalnih obitelji. Njihove interakcije s devijantnim vršnjacima potkrepljuju antisocijalna ponašanja (više vremena posvećuju razgovoru o devijantnim temama, te se one kroz pozitivne reakcije, npr.

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

smijeh, potkrepljuju), a možda služe i usvajanju nekih specifičnih oblika takvih ponašanja (prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.).

Istraživanja (Patterson, Reid i Dishion, 1992.) potvrđuju da postoji razvoj od otvorenih, češćih i bezazlenijih neprimjerenih ponašanja (npr. neposluh i ispadi bijesa) k ozbiljnijim, prikrivenim i rjeđim antisocijalnim ponašanjima (kao što su tučnjave i krađe). Podaci o neposluhu i ispadima bijesa su prikupljeni od roditelja, a podaci o tučnjavama i krađama od učitelja. Dok u blažim oblicima neprimjerenog ponašanja (neposluh i ispadi bijesa) sudjeluje 50% rizičnih dječaka, 24% rizičnih dječaka sudjeluje u tučnjavama, a 13% u krađama. Od svih neposlušnih dječaka 61% njih su imali ispade bijesa. Ukoliko se promatra dječake koji su imali ispade bijesa, 29% takvih dječaka nisu prethodno pokazivali neposluh. Od dječaka koji imaju ispade bijesa, 33,5% je onih čije se neprimjereni ponašanje dalje razvija i ti dječaci se počinju tući. No od svih dječaka koji se tuku, 37% njih nije prethodno pokazivalo ispade bijesa. U longitudinalnom istraživanju Pattersona, Reida i Dishiona (1992.) 35% dječaka iz prve kohorte i 26% dječaka iz druge kohorte su se i tukli i krali, dok je bilo oko 34% dječaka koji krađu, a da se ne tuku.

Patterson, Reid i Dishion (1992.) ukazuju na antisocijalne osobine i njihov nastanak. Antisocijalne osobine definiraju kao stabilne predispozicije da se konzistentno koriste agresivna ponašanja. Naglašavaju, u skladu s teorijom prisile, važnost interakcija djece s roditeljima koji pomiču ponašanje djece prema devijantnom. Već se u predškolskoj dobi razina tog ponašanja stabilizira i ostaje takva tijekom života, što za posljedicu ima to da okolina takvu djecu doživljava kao djecu s izraženim antisocijalnim osobinama. Ta djeca imaju veću vjerojatnost da se ranije upuste u opasnija antisocijalna i delinkventna ponašanja kao i da budu kronični delinkventi koji će se tako ponašati i u odrasloj dobi. Oni su, zapravo, mladi kod kojih se rano pojavljuje delinkventno ponašanje i koji su skloniji recidivizmu.³ Konstrukt antisocijalnih osobina mjereno u dobi od deset godina ovih mladih objašnjava 44% varijance konstrukta delinkventnog ponašanja izmjenog četiri godine kasnije (Patterson, Capaldi i Bank, 1990., prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.).

Mladi s kasnim pojavljivanjem delinkventnog ponašanja⁴ nisu »proizvod« mehanizma prisile (Patterson, DeBaryshe i Ramsey, 1989., prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.). Oni se razlikuju od mladih s ranim javljanjem antisocijalnog ponašanja u slijedećim karakteristikama:

- ne započinju s delinkventnim ponašanjem do sredine adolescencije
- njihove socijalne vještine su bar donekle razvijene
- u dobi od desete godine se ne bi kategorizirali kao antisocijalni.

³ *early starters*

⁴ *late starters*

Njihovo delinkventno ponašanje je proizašlo iz njihova druženja s devijantnim vršnjacima. Naime, roditeljske vještine njihovih roditelja su, bar u određenoj mjeri, razvijene, što osigurava ovim mladima da kroz djetinjstvo prođu bez manifestacije problematičnog ponašanja. U ranoj adolescenciji, zbog negativnih životnih događaja (kao što je razvod, nezaposlenost, ovisnost ili bolest) ili zbog stava roditelja da više nije potreban toliki nadzor, opada njegova kvaliteta i ti mladi se uključuju u grupu devijantnih vršnjaka.

ISTRAŽIVANJA U OKVIRU TEORIJE PRISILE

Farrington (1992.) ukazuje na potrebu da se problematici proučavanja delinkventnog i antisocijalnog ponašanja pristupa kroz prospektivne longitudinalne pristupe istraživanju. Smatra da su one ekonomične jer se sudionici prate kroz određeno razdoblje i u više navrata se skupljaju podaci o njima. To je osobito naglašeno ukoliko se ovi pristupi usporede s transversalnim pristupima u kojima treba formirati puno više uzoraka. Iako se ponekad koriste longitudinalne retrospektivne studije, Farrington (1992.) ukazuje da su one izložene mnogim izvorima iskrivljavanja podataka (zaboravljanje, lažna sjećanja, pristranosti pri interpretaciji prošlih događaja zbog kasnijih iskustava i slično). On smatra da su puno primjerenije longitudinalne prospektivne studije budući da jedine omogućuju praćenje razvoja antisocijalnog i delinkventnog ponašanja. Ipak, uočava i njihove nedostatke: problemi poput relativno rijetkog prikupljanja podataka od relativno malih uzoraka, kao i veliki problem s osipanjem uzoraka. Postoje i problemi razlikovanja utjecaja određenog povijesnog razdoblja od utjecaja odrastanja u longitudinalnim istraživanjima, dok se u transversalnim istraživanjima efekti odrastanja teško razlikuju od efekata kohorte. Također, zbog trajanja studije, potrebno je uložiti puno vremena kako bi se potvrdile postavke određene hipoteze. Kao poboljšanje ovakvih studija, Tonry i suradnici (1991., prema Farrington, 1992.) predlažu kombinaciju longitudinalno - transversalnog pristupa s praćenjem dugoročnih efekata eksperimentalne intervencije. Naime, transversalni pristupi su uglavnom pratili kratkoročne posljedice, a i većina longitudinalnih istraživanja je počela pratiti djecu u srednjem djetinjstvu. Stoga, kao poboljšanje predlažu praćenja kohorti starih 0, 3, 6, 9, 12, 15 i 18 godina tijekom osam godina. Za svaku bi se kohortu, osim tek rođenih, retrospektivno prikupili podaci zadnjih godinu dana. Svakoju kohorti bi se odredila primjerena intervencija te bi se tijekom dužeg perioda pratili efekti tih intervencija.

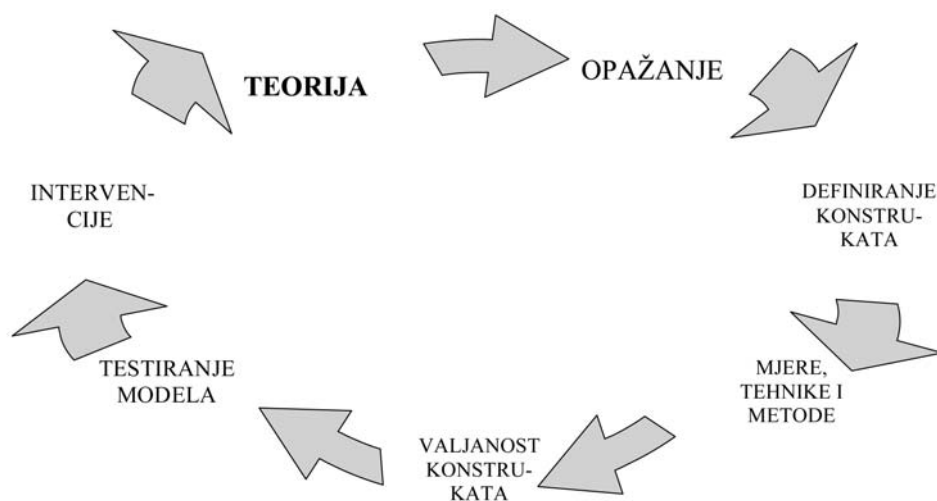
Longitudinalne pristupe i kombinaciju longitudinalno - eksperimentalnih pristupa su koristili istraživači koji su proučavali teoriju prisile. Kako se može vidjeti na slici 2., istraživači koji su proučavali teoriju prisile su u svom radu krenuli od teorije koja ih je potakla na razvoj opažanja u prirodnim uvjetima. Na temelju tako dobivenih podataka su definirali konstrukte, razvijali mjerne instrumente, tehnike i metode. Uslijedile su provjere valjanosti konstrukata i testiranja modela. Završna faza je bilo razvijanje intervencija kojima

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

se nastoji mijenjati antisocijalno ponašanje mladih, bilo direktno utječući na ponašanje mladih, bilo posredno mijenjanjem ponašanja roditelja, te konačno dorade teorije na temelju spoznaja prikupljenih u svim prethodnim fazama.

Slika 2.

Pristupi razvijanju modela u okviru teorije prisile

Istraživanja antisocijalnog ponašanja u okviru teorije prisile su se zasnivala na uzorku rizičnih obitelji kako bi se osigurala veća frekvencija antisocijalnih ponašanja (i time omogućilo primjerene analize). Obitelji koje su uključene u Oregonsku studiju mladih (Oregon Youth Study, ORC, Patterson, Reid i Dishion, 1992.; Dishion, 1990.) su regrutirane iz škola u dva okruga koje su imale najveći broj uhićenja učenika pojedine škole (u odnosu na broj obitelji koje su imale sinove u četvrtom razredu osnovne škole). Tad su poredali škole s obzirom na taj odnos i prikupljali obitelji dok nisu skupili oko 100 obitelji čiji su sinovi tada pohađali četvrti razred. Kako su imali dvije kohorte, u prvoj je sudjelovalo 103 obitelji iz šest škola, a u drugoj 104 obitelji iz sedam škole. Obitelji su prvo pismeno obaviještene da će ih posjetiti član istraživačkog tima i ponuditi im sudjelovanje u istraživanju, a prilikom tog posjeta im je detaljno pojašnjeno istraživanje i dobiven je njihov pristanak.

Autori su provjeravali odnos roditeljske discipline i motrenja s antisocijalnim ponašanjem djeteta u okviru tzv. modela roditeljskog treninga. Pritom je roditeljska disciplina konstrukt zasnovan na tri indikatora (opaženo prigovaranje, »eksplozivna« disciplina i opća impresija opažača), kao i roditeljsko motrenje (dojmovi intervjuera, roditeljska izjava o količini vremena koje su proveli s djetetom prethodni dan - podaci su

prikupljeni kroz šest telefonskih intervjua te intervju s djetetom). Antisocijalno ponašanje djeteta je zasnovano na tri indikatora: procjeni učitelja i roditelja na odabranim česticama Achenbachove Liste za procjenu ponašanja djeteta⁵, te telefonski intervju s djetetom (u šest navrata) u kojima izvješćuju o antisocijalnim ponašanjima koje su manifestirali u 16 sati prije intervjua. Strukturalno modeliranje je potvrdilo model koji pretpostavlja da su djeca, čiji roditelji nisu efikasni u njihovu nadziranju te imaju neprikladnu praksu discipliniranja, u većem riziku da manifestiraju antisocijalno ponašanje. Obje varijable značajno pridonose objašnjenju varijance, te je, pomoću ove dvije varijable objašnjeno oko 30% varijance kriterija. Autori ukazuju da slične rezultate postiže modeliranje na uzorku dječaka do 9 do 12 godina čiji su se roditelji razveli i na kliničkom uzorku dječaka i djevojčica u dobi od 5 do 12 godina (Forgatch, 1991., prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.).

Patterson i Stouthamer - Loeber (1984.) su koristili slične mjere prediktorskih varijabli kao u Oregonskoj studiji mladih (roditeljsko praćenje djetetovog ponašanja, discipliniranje, rješavanje problema i potkrepljivanje). Roditeljsko praćenje je kompozitna mjera sastavljena od podataka iz intervjua s djetetom (pitanja o djetetovom kretanju i informacijama koje je podijelilo s roditeljima), iz intervjua s majkom (o važnosti nadzora dok je dijete u školi i izvan nje), kao i dojma osobe koja je intervjuirala dijete o tome koliko ga roditelji dobro nadziru, te na kraju usporedba podataka dobivenih iz telefonskih intervjua s djetetom i s roditeljom. Disciplina je mjera zasnovana na procjenama opažaća nakon pojedinog opažanja obitelji u kući - npr. je li dijete izvršilo majčinu zapovijed, te usporedbe majčine i očeve konzistentnosti u discipliniranju. Potkrepljivanje je također kompozitna mjera kojom se, iz različitih izvora, dobivaju podaci o pozitivnoj interakciji roditelja i djeteta. Osim ovih mjera roditeljskog ponašanja koristili su i podatak o broju sati koje dijete provede bez direktnog nadzora roditelja. Kao kriterij su se koristile mjere delinkvencije (kontakti s policijom i delikventni životni stil na temelju samoprocjene). Praćenje djetetovog ponašanja se pokazalo najboljim od svih mjera roditeljskog ponašanja u objašnjenju varijance mjera delinkvencije. Roditelji kroničnih prijestupnika (tri ili više kontakta s policijom) razlikuju se od roditelja prijestupnika s jednim ili dva policijska postupka i od roditelja mladih koji nisu prijestupnici, te se može zaključiti da je praćenje djetetovog ponašanja varijabla koja razlikuje kronične od prijestupnika s jednim ili dva policijska postupka.

⁵ Achenbachove Liste za procjenu ponašanja djeteta su namijenjene procjeni djece čija se dob kreće u rasponu od četvrte do osamnaeste godine života, te se sastoje od osam subskala (povlačenje, somatske poteškoće, anksioznost/depresija, socijalni problemi, problemi mišljenja, problemi pozornosti, delikventno ponašanje i agresivnost) koje prate internalizirane i eksternalizirane simptome. Osim forme upitnika koje ispunjavaju roditelji za svoju djecu, postoji i forma upitnika za učitelje, kao i upitnik za samoprocjenu namjenjen mladima. U nas postoji prijevod upitnika za samoprocjenu ponašanja mladih (prema Ajduković i Sladović Franz, 2004.).

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

Dishion i suradnici (1996., prema Gifford - Smith i sur., 2005.) su pratili utjecaj vršnjaka kroz snimanje interakcije 186 adolescentnih sudionika i njihovih prijatelja s kojima provode dosta vremena. Interakcija se sastojala od pet zadataka koji su trajali 25 minuta tijekom kojih su se prijatelji trebali: a) dogovoriti o zajedničkoj aktivnosti, b) riješiti problem koji je adolescent - sudionik imao s vršnjacima, c) riješiti problem koji je adolescent - prijatelj imao s vršnjacima, te d) riješiti problem koji je adolescent - sudionik imao s roditeljima i e) riješiti problem koji je adolescent - prijatelj imao s roditeljima. Ponašanje je praćeno s obzirom na vrstu teme (i bilježeno kao normativno ili kršenje pravila) i s obzirom na neverbalne reakcije (smijeh, pauze). Analize su pokazale značajno razlikovanje delinkventnih i nedelinkventnih parova: u nedelinkventnim parovima pozitivna reakcija (smijeh) je u većoj mjeri slijedila normativni razgovor no razgovor o kršenju pravila, dok je obratno opaženo u parovima delinkventnih sudionika. U delinkventnim parovima smijeh koji je uslijedio nakon razgovora o kršenju pravila je poticao daljnji takav razgovor te su ovi parovi četiri puta više razgovarali o kršenju pravila nego nedelinkventni parovi. Takvo ponašanje delinkventnih parova su nazvali **treningom devijantnosti**, te su mjerili povezanost tog obrasca interakcije sa samoiskazom delinkventnog ponašanja dvije godine kasnije. Pokazala se povezanost ovoga s povećanim konzumiranjem cigareta, alkohola i marihuane, ozbiljnog nasilja i agresije prema djevojkama (Dishion i sur. 1995.; Dishion i sur. 1997.; Capaldi i sur. 2001., prema Gifford-Smith i sur. 2005.) nakon kontroliranja ranije razine ovih ponašanja.

U istraživanjima koja koriste longitudinalno - eksperimentalni pristup (npr. Dishion, Patterson i Kavanagh, 1992.; Dishion i Medici Skaggs, 2000.; Poulin, Dishion i Burraston, 2001.) selekciju sudionika su izvršili kroz telefonski intervju s roditeljima koji se temelji na procjeni deset dimenzija rizika za antisocijalno ponašanje (bliskost s roditeljima, emocionalna prilagodba, pohađanje škole, uključenost u pozitivne aktivnosti, traženje iskustava, problematična ponašanja, djetetovo konzumiranje sredstava ovisnosti, konzumiranje sredstava ovisnosti kod djetetovih prijatelja, obiteljska povijest konzumiranja sredstava ovisnosti i stresni životni događaji). Uključene su one obitelji u kojima su roditelji izvijestili da postoje bar četiri rizična faktora (tu granicu su naveli Bry i sur., 1982., prema Poulin, Dishion i Burraston, 2001.).

Sva tri istraživanja su pratila tretmanske efekte na različitim uzorcima i kroz različito razdoblje nakon tretmana. Nakon odabira obitelji u istraživanju Dishiona, Pattersona i Kavanagha (1992.) provedeno je intervjuiranje članova i snimljena je njihova interakcija na zadatku rješavanja problema. Prvo su utvrđene »vruće teme« u obitelji, te su u snimljenoj interakciji roditelj i dijete trebali naći rješenje za najveći problem u komunikaciji koji je identificiralo dijete, te za problem koji je identificirao roditelj - za ove zadatke su imali po deset minuta, a početnih deset minuta su trebali iskoristiti za planiranje zajedničke aktivnosti. Tu snimljenu interakciju su kasnije istraživači analizirali, koristeći sustav kodiranja posebno razvijen u okviru Oregonske studije mladih koji omogućuje razvrstavanje

opaženih interakcija, osobito na području roditeljskih načina discipliniranja. Kako bi se pratila uspješnost provedenih intervencija kao kriteriji su se koristili konstrukti majčinog negativnog discipliniranja i dječjeg antisocijalnog ponašanja. Podaci za procjenu na ovim konstruktima su prikupljeni prije tretmana i po njegovom završetku (tretman je trajao tri mjeseca).

Intervencija je bila različita za svaku od tretmanskih skupina (eksperimentalna manipulacija). U prvoj skupini intervencija se usmjerila na modifikaciju ponašanja roditelja, u drugoj skupini na modifikaciju ponašanja mladih, dok je u trećoj skupini intervencija usmjerena na modifikaciju ponašanja i roditelja i mladih, a četvrta skupina trebala je biti kontrolna te je dobila samo pisane materijale i snimke koje su korištene kao materijal u tretmanskim skupinama, no pokazao se efekt tretmana i u ovoj skupini.

Pomoću strukturalnog modeliranja je provjerena hipoteza da su intervencije usmjerene na roditelje dovele do poboljšanja majčinih vještina discipliniranja, a da će ta promjena u discipliniranju dovesti do smanjenja djetetovog antisocijalnog ponašanja nakon intervencije u odnosu na razinu ovih konstrukata prije intervencije. Provjere modela su potvrdile modele dobivene u istraživanju Pattersona, Reida i Dishiona (1992.) te je potvrđeno da intervencija usmjerena na roditeljsko ponašanje može poboljšati majčin način discipliniranja koji je i medijator poboljšanja djetetova antisocijalnog ponašanja.

Dishion i Medici Skaggs (2000.) su imali sličan postupak u kojem su uspoređene razine negativnih interakcija roditelj-dijete, razine obiteljskih konflikata, djetetovo antisocijalno ponašanje (roditelji i učitelji procijenili na skalama Liste za procjenu ponašanja djeteta), te se na ovim varijablama za sve bihevioralno kognitivne intervencije usmjerene na roditelja i/ili na dijete pokazao pozitivan učinak intervencije, dok je na roditeljskim procjenama dječjeg antisocijalnog ponašanja i u telefonskim intervjuima utvrđen pozitivan učinak čak i za intervencije samoregulacije ponašanja (gdje su dobili samo pismene upute i kratke snimke s uputstvima kako korigirati ponašanje) (Dishion i Andrews, 1995., prema Dishion i Medici Skaggs, 2000.).

Tri mjeseca nakon završetka tretmana su provodili intervju telefonom s adolescentom/adolescenticom (5 minuta) i s jednim roditeljem (10 do 15 minuta) jednom mjesečno kroz period od devet mjeseci. Kao i u svim telefonskim intervjuima u kojima su sudjelovali djeca ili mladi, roditelji su pristali osigurati im privatnost tijekom intervjuja te su pitanja za mlade bila koncipirana na način da su oni odgovarali s »da« ili »ne«. Valja naglasiti da, budući da se radilo o visoko rizičnom uzorku (obitelji sklone seljenju, djeca razvedenih roditelja koja sele od jednog do drugog roditelja, djeca koja bježe od kuće, obitelji kojima je isključen telefon i sl.), od početnih 224 obitelji (s djecom koja su početkom intervencije bila stara od 10 do 14 godina) prikupili su se podaci od 156 obitelji, koje su sudjelovale u najmanje dva telefonska intervjuja nakon završne procjene. Odgovori na tim telefonskim intervjuima su formirali pet konstrukata:

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

- **korištenje sredstava ovisnosti** - kombinirana mjera svih pozitivnih roditeljskih i odgovora adolescenata na pitanja vezana uz pušenje cigareta, pijenje alkohola i konzumiranje marihuane i drugih droga
- **devijantni vršnjaci** - zajednička mjera roditeljskih i adolescentskih odgovora na pitanja jesu li se adolescenti družili s prijateljima s kojima im roditelji ne odobravaju druženje ili s prijateljima koji puše, piju ili konzumiraju marihuanu
- **problemi s vršnjacima** - zajednička mjera roditeljskih i adolescentskih odgovora na pitanja jesu li adolescenti protekli mjesec bili izloženi zafrkavanju ili ignoriranju ili jesu li se svađali, potukli ili su im bili povrijeđeni osjećaji od prijatelja ili od mladih koji im nisu prijatelji
- **povezanost s roditeljima** - procjena roditelja i adolescenata jesu li tijekom proteklog mjeseca proveli manje, više ili jednako vremena u odnosu na mjesec prije
- **roditeljski stres** - roditeljska procjena jesu li oni ili članovi obitelji protekli mjesec doživjeli pozitivne ili negativne promjene na poslu ili školi, u odnosima s prijateljima, u odnosu s partnerom, u pogledu stanovanja, zdravlja, jesu li doživjeli nesreće, gubitak člana obitelji, rođenje ili vjenčanje kojim su dobili novog člana obitelji, financijske probleme ili probleme sa zakonom, traumatske događaje, promjene u hobijima, sportu ili rekreaciji ili na drugim područjima - iz toga formiran rezultat od 0 do 10 koji označava broj doživljenih stresora.

Obrada rezultata je pokazala da je za povećanje korištenja sredstava ovisnosti najbolji prediktor druženje s devijantnim vršnjacima, a potom problemi s vršnjacima. Kad su obrade provedene posebno za jednoroditeljske i posebno za obitelji s oba roditelja, te posebno s obzirom na spol adolescenta, u obiteljima s oba roditelja koji su imali adolescentice mjesečne promjene u razini stresa kod roditelja su bile značajan prediktor povećanja konzumiranja sredstava ovisnosti adolescentica. Autori zaključuju da u tretmanima za mlade s problemima ovisnosti treba imati na umu vršnjake i njihov utjecaj, te ukazuju na potrebu podrške roditeljima u roditeljskim vještinama u godini nakon tretmana.

U sličnom istraživanju Poulin, Dishion i Burraston (2001.) su na 158 rizičnih obitelji s djecom koja su na početku intervencije bila u dobi od 11 do 14 godina (83 dječaka i 71 djevojčica) provjeravali dugoročne učinke tretmana usmjerenih na adolescente (prateći kroz to učinak vršnjaka). Osim četiri skupine koje su imale različite intervencije, uvrštena je i skupina koja nije imala nikakvu intervenciju, već je samo prikupljena procjena pri likom odabira i tri mjeseca kasnije. Prije i neposredno nakon tretmana, kao i 1, 2 i 3 godine nakon završetka tretmana učitelji su procijenili svoje učenike na Achenabchovoj Listi za procjenu ponašanja djeteta, a mladi su u istim intervalima bili intervjuirani, popunili su upitnike i dali podatke vezane uz školovanje. Tijekom intervjua su odgovorili koliko cigareta su pušili u protekla tri mjeseca. Rezultati grupe u kojoj je intervencija bila usmjerena samo na mlade i grupe u kojoj je bila usmjerena na mlade i na roditelje (podaci iz tih gru-

pa su naknadno svrstani zajedno u podatke iz eksperimentalne situacije) su uspoređeni sa zajedničkim rezultatima skupine koja nije imala nikakvu intervenciju i skupine koja se zasnivala na samousmjeravajućoj intervenciji (ove dvije skupine zajedno činile su kontrolnu situaciju za utjecaj vršnjaka na učinke intervencije). Koristeći analizu koja se zasniva na prilagodbi modeliranja rasta koje omogućuje praćenje promjena u kriteriju tijekom vremena, utvrdili su štetne efekte (povećanje konzumiranja cigareta i veća učiteljska procjena delinkventnosti mladih) intervencijskih postupaka koji uključuju vršnjake, osobito za mlade s manje izraženim antisocijalnim ponašanjem prije intervencije. Autori ove rezultate povezuju s **treningom devijantnosti** u grupama devijantnih vršnjaka (proces kroz koji se odvija taj trening je ranije opisan), te ukazuju na potrebu dodatne analize interakcija i stvaranja socijalnih veza tijekom 12 sastanaka tretmanskih grupa.

Nalaze o tim interakcijama i socijalnim vezama iznose Dishion, Poulin i Burraston (2001.). Opažali su i kodirali po petnaest minuta interakcija na početku i kraju svakog tretmanskog sastanka te tijekom pauze u sastancima za tretmane koji su uključivali intervencije usmjerene na mlade. Uvježbani studenti su opažali ponašanje sudionika tijekom 12 sastanaka, te su na skali od 0 do 4 rangirali za svakog od klijenata je li se ponašanje javljalo u svakoj pojedinoj seansi (0 = nije se javilo, nije uočeno; 1 = moguće javljanje, ali nejasno; 2 = jedan jasan primjer, ponašanje nije često; 3 = više od jednog primjera tog ponašanja za tog sudionika; 4 = višestruki primjeri tog ponašanja) da bi potom formirali ukupni rezultat za sve sastanke. Tako su rangirana slijedeća ponašanja: **trening devijantnosti** - odnosi se na količinu pažnje koju je grupa poklonila pojedincu zbog njegova devijantnog ponašanja; **povezanost s mladima - savjetnicima**; **pozitivna uključenost u tretman** (aktivno sudjelovanje); **odbacivanje od vršnjaka u grupi**; **pozitivno ponašanje koje je terapeut primijetio i potkrijepio**. Kao kriterijska varijabla je ponovno korištena konzumacija cigareta i razina antisocijalnog ponašanja (učiteljske procjene).

Koristeći kao i u prethodno opisanom istraživanju modeliranje koje prati odnos neke determinante na promjene u kriteriju tijekom vremena, utvrdili su da je varijabla **trening devijantnosti** pozitivno povezana s povećanjem konzumiranja cigareta kod mladih, dok je povezanost s vršnjacima-savjetnicima i odbacivanje od strane vršnjaka povezano s manjim porastom. Za antisocijalno ponašanje se, također, pokazalo da je **trening devijantnosti** povezan s povećanjem takvog ponašanja, dok je povezanost s vršnjacima-savjetnicima dovela do toga da se učestalost antisocijalnog ponašanja sporije povećava.

Autori ove pokazatelje negativnog utjecaja devijantnih vršnjaka na posljedice tretmana povezuju s poznatim rezultatima Cambridge - Somervillske studije koja je pokazala dugoročni negativan utjecaj tretmana. Naime, u toj poznatoj studiji utvrđeno je da postoji veći broj ekvivalentnih parova u kojima su samo članovi tretmanskih skupina imali nepovoljan životni ishod no što je broj parova u ostalim mogućim kombinacijama (parovi u kojima su oba člana imala nepovoljan ishod, parovi u kojima su oba člana imala povoljan ishod, parovi u kojima samo član kontrolne skupine ima nepovoljan ishod) (prema McCord, 1992.).

RAZLIKOVANJE MLADIH S OBZIROM NA VRIJEME JAVLJANJA DELINKVENTNOG PONAŠANJA

Fergusson, Horwood i Nagin (2000.) su pratili promjene u delinkventnom ponašanju mladih iz longitudinalne studije mladih provedene na Novom Zelandu. Pri tom su uspoređivali objašnjenja u okviru teorije prisile (Patterson, Reid i Dishion, 1992.) i neuropsihološkog modela muške delinkvencije (Moffitt, 1993., prema Fergusson, Horwood i Nagin, 2000.) koje pretpostavljaju različitu etiologiju delinkvencije. Naime, oba pristupa razlikuju rano i kasno javljanje delinkventnog ponašanja, no različito objašnjavaju etiologiju ta dva razvojna slijeda delinkventnog ponašanja. Moffitt rano pojavljivanje delinkventnog ponašanja, ili razvojni slijed koji se održava čitav život⁶, povezuje s poteškoćama u neuropsihološkom funkcioniranju te grupe, napose sa nižim intelektualnim sposobnostima ili teškim temperamentom. Smatra da te poteškoće određuju djetetove interakcije s obitelji i ponašanje u socijalnoj okolini na način da se pospješuje djetetovo antisocijalno ponašanje. Stoga, kako i naziv govori, ona smatra da ta grupa ustraje u delinkventnom ponašanju tijekom cijelog života. Patterson, kako je već spomenuto, za rano javljanje naglašava važnost obiteljskih varijabli, osobito neadekvatno motrenje, neprimjereno discipliniranje i poteškoće u rješavanju problema. Naime, ovakvo roditeljsko ponašanje stvara socijalizacijski okvir u kojem prisilno i antisocijalno ponašanje ima adaptivnu funkciju. Stoga je antisocijalno ponašanje medijator utjecaja roditeljskog ponašanja i vršnjaka na delinkvenciju u grupi koja počini kazneno djelo prije 14 godine. Kao i Moffitt, smatra da će ta grupa postati kronični delinkventi. Kod mladih u kojih se delinkventno ponašanje kasno pojavljuje oboje autora naglašavaju važnost utjecaja vršnjaka. Moffitt osnovom za pojavu delinkvencije u ovoj grupi smatra oponašanje delinkventnih vršnjaka zbog potrebe da se uklope u grupu, te to ponašanje smatra ograničenim na razdoblje adolescencije, te je po tom ova skupina dobila naziv.⁷ Patterson pak za delinkvente koji su prvo kazneno djelo počinili nakon 14 godine smatra važnim to što se oni u adolescentnoj dobi počinju družiti s vršnjacima koji se sami delinkventno ponašaju te koji potiču i podržavaju njihovo delinkventno ponašanje. To druženje im je omogućila promjena u roditeljskom motrenju i nadzoru tijekom adolescencije.

Fergusson, Horwood i Nagin (2000.) su provjeravali mogu li se razlikovati te dvije skupine. Uzorak od 900 mladih rođenih tijekom 1977. je praćen od rođenja, sve do 18 godine te su podaci o delinkventnom ponašanju prikupljeni svake godine od kad su sudionici bili stari od 12 do 16 godina te još jednom u 18. godini. Na temelju samoiskaza mladih i iskaza bliske osobe (koju su sami sudionici imenovali) o delinkventnom ponašanju, kao i na temelju podataka dobivenih od policije o kontaktima sa sudionici-

⁶ *life - course - persistent*

⁷ *adolescence - limited*

ma u razdoblju od njihove 12 do 18 godine, te sudskih podataka o postupcima prema sudionicima od 16 do 18 godine, dobivene su mjere njihova delinkventnog ponašanja. Podaci o obitelji su bili socio-demografskog karaktera (starost majke i socioekonomski status obitelji pri rođenju, obrazovanje majke, životni standard obitelji od rođenja do desete godine djeteta) i podaci o funkcioniranju obitelji (bračni konflikti i životni događaji u obitelji u dobi do desete godine djeteta, te kriminalno ponašanje, alkoholizam i ovisnosti o drogama roditelja). O roditeljskom ponašanju, u smislu discipliniranja, motrenja, nadzora djeteta ili povezanosti s djetetom te rješavanja problema nisu prikupili podatke. Prikupljeni su podaci o ranom javljanju poremećaja u ponašanju i poremećaja pažnje, kao i intelektualnog statusa sudionika (u dobi od osam godina). U dobi od 14 do 18 godina sudionici su iskazali u kojoj mjeri njihovi prijatelji puše, piju ili konzumiraju marihuanu ili druge droge, te jesu li bili izbačeni iz škole ili su markirali, te jesu li sudjelovali u kaznenim djelima.

Prateći podatke o razvoju delinkventnog ponašanja kroz šest godina, razlikuju četiri skupine:

1. skupina (55,3% kohorte) - do 16. godine uopće nije imala delinkventno ponašanje, no oko 18 godine se pojavljuje malo povećanje kažnjivog ponašanja - autori ovu grupu nazivaju nedelinkventnom, premda ukazuju da i u njoj postoji slaba tendencija kasnog javljanja delinkventnog ponašanja (oko 18. godine) - to je tzv. nedelinkventna grupa
2. skupina (30,8% kohorte) je tijekom cijelog razdoblja imala određenu, no ne visoku, razinu delinkventnog ponašanja i, kao i prva skupina, tendenciju povećanja razine delinkventnog ponašanja oko 18. godine
3. skupina (7,6% kohorte) u kojoj je mali rizik delinkventnog ponašanja prije 14. godine, no on se značajno povećava nakon 14. godine, s vrhuncem u 16. godini, te na ovu skupinu autori ukazuju kao na skupinu s kasnim javljanjem delinkventnog ponašanja
4. skupina (6,3% kohorte) je tijekom cijelog promatranog razdoblja imala visok rizik za delinkventno ponašanje, odnosno to je skupina s ranim javljanjem i kroničnim delinkventnim ponašanjem.

Ipak, analizirajući prosjeke manifestiranog delinkventnog ponašanja u pojedinim skupinama, utvrđuju da se 2. i 3. skupina ne razlikuju. Valja napomenuti kako autori umjesto ukupne frekvencije delinkventnih ponašanja (tu su informaciju počeli prikupljati tek kad su sudionici bili u dobi od 15 godina) koriste podatak u različitim vrstama ponašanja u koje su se sudionici upuštali, što zapravo daje mogućnost da dva sudionika od kojih jedan počini 10 krađa, a drugi 1 krađu tijekom godinu dana dobiju isti rezultat ako nisu manifestirali različite vrste delinkventnog ponašanja.

Prateći odnos s obiteljskim, individualnim i vršnjačkim varijablama utvrdili su da se sve grupe razlikuju po obiteljskim i individualnim varijablama, pri čemu 1. skupina

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

ima najpovoljnije, 4. skupina najnepovoljnije osobine (mlađe i lošije obrazovane majke, češće jednoroditeljske obitelji, lošiji socioekonomski status, niža kvaliteta života, veći broj bračnih konflikata, kriminalnog ili ovisničkog ponašanja roditelja, kao i rana pojava poremećaja u ponašanju ili poremećaja pažnje, te niže sposobnosti).

Naknadne analize pokazale su da je rani poremećaj u ponašanju najbolji prediktor razlikovanja četiri skupine, te da razlikovanju doprinose i obrazovanje majke, ovisničko ponašanje roditelja i bračni konflikti kao i poremećaji pažnje. Prateći društvenje s delinkventnim vršnjacima utvrdili su da sve skupine, osim 3. skupine, imaju relativno stabilnu razinu uključenosti u takvo društvo. U 3. skupini se može pratiti povećanje uključenosti u skupinu delinkventnih vršnjaka do 16. godine te smanjenje iste prema osamnaestoj godini.

NEKA METODOLOŠKA PITANJA U PROVJERAMA POSTAVKI TEORIJE PRISILE

Oregonska studija mladih (Patterson, Reid i Dishion, 1992.) primarno je bazirana na longitudinalnom pristupu istraživanjima, budući da su iste obitelji pratili duži niz godina. Ipak, ona je, bar donekle primjer longitudinalno - transversalnog pristupa. Naime, u ovoj studiji su kao dvije odvojene kohorte praćene dvije generacije, pri čemu je prva bila samo godinu dana starija od druge. Rezultati dobiveni u prvoj kohorti su se redovito uspoređivali s rezultatima dobivenim na drugoj kohorti. Iako je to daleko od zahtjeva Tonryja i suradnika (1991., prema Farrington, 1992.), ipak omogućuje određene provjere. Osim usporedbi sa slijedećom generacijom, redovito su rezultate strukturalnog modeliranja uspoređivali i s drugim uzorcima, kao što su uzorci djece rastavljenih roditelja (Forgatch, 1991., prema Patterson, Reid i Dishion, 1992.).

Iako su ovo uglavnom bila istraživanja korelacijskog tipa, u području provjere teorije prisile putem evaluacije tretmana koriste se eksperimentalni i longitudinalno-eksperimentalni pristupi. Dishion, Patterson i Kavanagh (1992.), Dishion i Medici Skaggs (2000.), te Poulin, Dishion i Burraston (2001.) su mlade i njihove roditelje raspoređivali u skupine s različitim tretmanskim pristupima, te su te skupine uspoređivali po promjenama u zavisnim varijablama koje su se pojavile u mjerenjima nakon tretmana (u odnosu na mjerenja zavisne varijable prije tretmana). Praćenje uspješnosti tretmana se nekad odnosilo na praćenje efekata kroz tri godine nakon tretmana (Poulin, Dishion i Burraston, 2001.).

U proučavanju interakcija roditelj-dijete nekoliko je izvora poteškoća vezanih uz provođenje istraživanja. Osim već opisanih poteškoća koje su primarno vezane uz longitudinalna istraživanja, kao što su trajanje i uz to povezano osipanje uzorka, postoje i poteškoće s odabirom uzorka. U uzorcima koji se odabiru za proučavanje razvoja delinkvencije i faktora koji joj pridonose treba osigurati veću učestalost kasnijeg javljanja

ove pojave te se stoga pri uzorkovanju koriste posebne metode, bilo da se istraživač odlučuje na odabir sudionika koji žive na području u kojem je veća učestalost kaznenih djela koja čine maloljetnici ili se koriste nekim pokazateljima rizičnih obitelji. Patterson, Reid i Dishion (1992.) su stoga formirali uzorak iz obitelji čija djeca pohađaju škole koje su na području s visokom stopom maloljetničke delinkvencije.

Kad se istraživanja baziraju na mladima koji su već počinili kaznena djela postoje različite strategije odabiranja sudionika koji imaju delinkventni status (Ajduković, 1989.). Te različite strategije sa sobom povlače specifične pogreške. Usporedba institucionaliziranih delinkvenata s »prosječnim« nedelinkventima prenaplaćava razlike tih skupina, dok uspoređivanje srednjoškolaca naknadno, na temelju samoiskaza, podijeljenih u skupinu delinkventnih i nedelinkventnih, vjerojatno umjetno smanjuje razlike, budući da nisu uključeni institucionalizirani delinkventi. Ajduković (1989.) stoga predlaže korištenje više subuzoraka delinkvenata s različito izraženom delinkvencijom, u kojima se (putem ekvivalentnih parova) uparuju sa sudionicima koji nisu počinili kaznena djela, ali su izjednačeni po drugim bitnim obilježjima (npr. dosadašnji tijek školovanja). Tako se dobiva kontinuum varijable delinkventno - nedelinkventno nasuprot dihotomnoj podjeli delinkvencije koja se inače koristi, te se tako izbjegavaju pogreške prenaplaćavanja ili umanjivanja razlika između mladih sa i bez delinkventnog statusa.

Izvori podataka u istraživanjima u okviru Oregonske studije mladih su bili brojni (Patterson, Reid i Dishion, 1992.). Podaci su dobivani opažanjem interakcija koje su provodili posebno uvježbani stručnjaci, a pri čemu su imali i sustav za bilježenje podataka koji je razvijen upravo za potrebe ove teorije. Taj sistem je omogućavao praćenje verbalnih, neverbalnih i bihevioralnih reakcija. Također uključivao je procjenu tih reakcija kao pozitivnih, negativnih ili neutralnih. Pratio se i emocionalni ton svih reakcija. Kako bi se osigurala kvaliteta tih opažanja, opažači su, osim uvježbavanja, redovito provjeravani usporedbom s drugim opažačem. S obiteljima su dogovorena pravila tijekom opažanja po kojima su svi članovi morali biti prisutni te nisu smjeli tijekom opažanja imati goste, niti zvati telefonom, a ukoliko telefon zazvoni, odgovor je trebao biti što kraći, te se sva interakcija morala odvijati u dvije prostorije.

Opažači su osim ovih procjena, davali i globalne procjene, npr. globalne procjene roditeljskih postupaka discipliniranja djeteta. Izvori podataka su bili i roditelji, učitelji te sama djeca, odnosno mladi. Pri tome su se koristili i instrumentima koji su u širokoj upotrebi, kao što su Achenbachove Liste za procjenu ponašanja djeteta, ali i instrumentarij koji je razvijen posebno za potrebe ove studije (npr. instrument za procjenu »vrućih tema« u obitelji, odnosno tema koje izazivaju sukobe, prema Dishion, Patterson i Kavanagh, 1992.). Također, kratki i učestali telefonski intervjui su korišteni kako bi se dobili podaci tijekom određenog razdoblja ne samo u dvije, već u nekoliko točaka ispitivanja.

Izvori podataka osim procjena drugih, mogu biti i službeni podaci, ali i samoiskazi mladih o određenom ponašanju. Kombinaciju ovih podataka koriste Fergusson, Horwood

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

i Nagin (2000.). Ajduković (1988.) zbog nedostataka različitih izvora podataka, kao što su propuštanje neotkrivenih pojedinaca u službenim podacima ili poteškoće oko iskrivljavanja podataka u samoprocjenama i procjenama, predlaže kombinaciju tih podataka. U tom smislu su ohrabrujući nalazi Ajduković (1984.) koji ukazuju da se samoiskazi mladih ne razlikuju u anonimnoj i u neanonimnoj situaciji, što omogućuje da se bez straha od iskrivljavanja podataka koriste neanonimni samoiskazi koji se kasnije mogu usporediti sa službenim podacima. Jolliffe i suradnici (2003.) su usporedili prospektivne i retrospektivne samoiskaze o osam vrsta delinkventnih ponašanja međusobno, ali i u odnosu na službene podatke. I oni su utvrdili da su prospektivni samoiskazi u skladu sa službenim podacima. Nadalje, utvrdili su da retrospektivni samoiskazi pomiču dob izvršenja delinkventnog ponašanja, na temelju čega zaključuju o prednostima prikupljana prospektivnih podataka.

ZAKLJUČAK

Ovaj pregled teorije prisile ukazuje na važnost obiteljskih interakcija, osobito interakcije roditelj-dijete u razvoju antisocijalnog i delinkventnog ponašanja. Osim uočavanja značaja utjecaja neadekvatnih interakcija, ova teorija ukazuje na važnost neprimjerene brige roditelja za razvoj antisocijalnog ponašanja djeteta, ponajprije nedovoljnog nadzora nad djetetom i nedosljednog discipliniranja, te odbacivanja djeteta na emocionalnoj razini. Istraživanja u okviru ove teorije ukazuju na druge negativne posljedice ovakvih obiteljskih uvjeta, koje se očituju kroz povećanu depresivnost, loš školski uspjeh, te nedostatne socijalne vještine djeteta. Ova teorija je dala poticaj značajnom razvoju tretmanskim postupaka usmjerenih na modifikaciju roditeljskih ponašanja, pri čemu su se prvenstveno usmjerili na primjereno discipliniranje ponašanja djeteta. Te intervencije su utoliko važnije jer ukoliko se one ne provedu u rizičnim obiteljima, te obitelji i dalje omogućuju razvoj osoba koje će vjerojatno antisocijalno ponašanje manifestirati tijekom cijelog života. Naime, i dodatne posljedice ovih obiteljskih okolnosti, kao što su već spomenuti školski neuspjeh (odnosno, odrastanje u osobe bez zanimanja) i nedostatak socijalnih vještina otežavaju takvoj osobi svaki pokušaj da antisocijalno ponašanje zamjeni društveno prihvaćenim.

Daljnji veliki doprinos ove teorije je naglasak na utjecaju delinkventnih vršnjaka koji je najizraženiji kad izostane roditeljski nadzor. Ovaj utjecaj je važan u skupini koja rano počinje s delinkventnim ponašanjem, ali je ključan u skupini kod koje se delinkventno ponašanje kasno javlja. Delinkventni vršnjaci su ti koji potkrepljuju, pa možda i modeliraju delinkventna ponašanja. U ovom pregledu je važan pokazatelj da su intervencije koje se baziraju na grupnom radu s vršnjacima podjednakog delinkventnog statusa dodatni prostor za **trening devijantnosti**. Stoga, budući da je veliki broj mjera i intervencija usmjeren upravo na okupljanje delinkventnih mladih na istom prostoru (bilo kao povremeni grup-

ni rad, bilo kao oblik institucionalnog života), treba se usmjeriti na okolnosti u kojima se onemogućuje **trening devijantnosti** u tim uvjetima. Naime, u takvim okolnostima bi trebalo nastojati individualizirati pristup mladima uključenim u tretman, te ih uključiti u male grupe koje bi npr. bile sastavljane po principu sponzora mlade osobe koja je uspješno prevladala problem antisocijalnog ponašanja i koja neće podržavati interakciju specifičnu za **trening devijantnosti**, već će ju naprotiv usmjeravati ka poštivanju normi.

Same tehnike istraživanja pokazuju važnost direktnog opažanja i korištenja višestrukih izvora tijekom longitudinalnih i longitudinalno-eksperimentalnih pristupa. Ipak, tijekom razvoja teorije i intervencija zanimanje istraživača nije bilo u dovoljnoj mjeri usmjereno na mlade s kasnim javljanjem delinkventnog ponašanja. Iako ti mladi nemaju toliko dalekosežne negativne posljedice, ipak, one postoje, a kako njihova kaznena djela imaju negativne posljedice i na druge ljude i društvo u cjelini, smatramo da se na ovu skupinu treba usmjeriti veća pažnja, kao i na provjeru teorije na mladima oba spola koji manifestiraju antisocijalna ponašanja.

LITERATURA

1. Ajduković, M. (1984). Problem anonimnosti u istraživanju neprihvatljivog ponašanja mladih. **IV. Dani psihologije u Zadru, 1983.**, 2, 195-200.
2. Ajduković, M. (1988). Samoiskaz i izučavanje delinkventnog i društveno neprihvatljivog ponašanja mladih u nas. **Penološke teme**, 1-2, 15-37.
3. Ajduković, M. (1989). Značenje strategije izbora uzorka u istraživanju maloljetničke delinkvencije. **Zbornik PFZ**, 3 (3), 343-354.
4. Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J. & Janković, J. (ur.); **Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži**. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 47-62.
5. Ajduković, M. & Sladović Franz, B. (2004). Samoprocjene ponašanja mladih u dječjim domovima i udomiteljskim obiteljima u Hrvatskoj. **Društvena istraživanja**, 13 (6), 953-1230.
6. Aronson, E., Wilson, T. D. & Akert, R. M. (2005). **Socijalna psihologija**. Zagreb: MATE.
7. Dishion, T. J. (1990). The family ecology of boys' peer relations in middle childhood. **Child Development**, 61, 874-892.
8. Dishion, T. J. & Medici Skaggs, N. (2000). An ecological analysis of monthly »bursts« in early adolescent substance use. **Applied Developmental Science**, 4 (2), 89-97.
9. Dishion, T. J. & Patterson G. R. (1999). Model building in developmental psychopathology: A pragmatic approach to understanding and intervention. **Journal of Clinical Child Psychology**, 28(4), 502-512.

D. Šincek: Doprinos teorije prisile razumijevanju delinkventnog ponašanja

11. Dishion, T. J., Patterson G. R. & Kavanagh, K. A. (1992). An Experimental test of the coercion model: Linking theory, measurement, and intervention. U: McCord, J & Tremblay, R. E. (ur.); **Preventing Antisocial Behavior**. New York, London: The Guilford Press, 253-282.
12. Dishion, T. J., Poulin, F. & Burraston, B. (2001). Peer group dynamics associated with iatrogenic effects in group interventions with high-risk young adolescents. **New Directions for Child and Adolescent Development**, 91, 79- 92.
13. Farrington, D. P. (1992). The need for longitudinal - Experimental research on offending and antisocial behavior. U: McCord, J. & Tremblay, R. E. (ur.); **Preventing Antisocial Behavior - Interventions from Birth through Adolescence**. New York, London: The Guilford Press, 353-376.
14. Fergusson, D. M., Horwood, L. J. & Nagin, D. S. (2000). Offending trajectories in a New Zealand birth cohort. **Criminology**, 38, 401-427.
15. Gifford-Smith, M., Dodge, K. A., Dishion, T. J. & McCord, J. (2005). Peer influence in children and adolescents: Crossing the bridge from developmental to intervention science. **Journal of Abnormal Child Psychology**, 33(3), 255 - 265.
16. Jolliffe, D, Farrington, D. P., Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Hill, K. G. & Kosterman, R. (2003). Predictive, concurrent, prospective and retrospective validity of self-reported delinquency. **Criminal Behaviour and Mental Health**, 13, 179-197.
17. Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. & Uzelac, S. (ur.); **Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja**. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 83-96.
18. McCord, J. (1992). The Cambridge-Somerville study: A pioneering longitudinal experimental study of delinquency prevention. U: McCord, J. & Tremblay, R. E (ur.); **Preventing Antisocial Behavior - Interventions from Birth trough Adolescence**. New York, London: The Guilford Press, 196-206.
19. Mikšaj-Todorović, Lj. (2004). Kriminalno ponašanje. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. & Uzelac, S. (ur.); **Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja**. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 37-44.
20. Paterrson, G. R. (1998). Coercion as a basis for early age of onset for arrest. U: McCord, J (ur.); **Coercion and Punishment in Long - term Perspectives**. Cambridge University Press, 81- 105.
21. Patteson, G. R., Reid, J. B. & Dishion, T. J. (1992). **Antisocial Boys**. Eugene, Oregon: Oregon Social Learning Center.
22. Patterson, G. R. i Stouthamer - Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. **Child Development**, 55, 1299-1307.
23. Poldrugač, Z. (2004). Fenomenologija delinkventnog ponašanja mladih. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. & Uzelac, S. (ur.); **Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja**. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 97-106.

24. Poulin, F., Dishion, T. J. & Burraston, B. (2001). 3-Year iatrogenic effects associated with aggregating high-risk adolescents in cognitive - behavioral preventive interventions. **Applied Developmental Science**, 5 (4), 214-224.
25. Psihologijski rječnik, Skupina autora, Petz, B. (ur.) (2005), Naklada »Slap«
26. Šućur, Z. (2004). Pojam i tipologija društvenih devijacija: sociološka perspektiva. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. & Uzelac, S. (ur.); **Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja**. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 15-36.
27. Žižak, A. (2004). Poremećaji u ponašanju: između moderne i postmoderne konceptualizacije. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. & Uzelac, S. (ur.); **Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja**. Zagreb: Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, 45-56.

Daniela Šincek

University of Osijek

Faculty of Philosophy

Department for Psychology

THE CONTRIBUTION OF THE COERCION THEORY TO THE UNDERSTANDING OF THE DELINQUENT BEHAVIOUR OF YOUNG PEOPLE

SUMMARY

This paper provides a brief overview of the basic concept and research techniques that have been used in the empirical testing of the coercion theory and the significance of that theory in the research of antisocial behaviour of young persons. The coercion theory belongs to social interactive approaches and the researches that take it as a starting point emphasise the influence of parental behaviour (parental control, disciplining) and peer behaviour (deviance training). The differences between young persons with early and late appearance of delinquent behaviour are particularly pointed out. The research is mainly of a longitudinal type, on the samples from the population at risk, and it is based on direct observation, assessments of close persons and self-assessments. The paper presents the development of the theory from the postulates, the first cognitions towards the interventions that consequently led to the enhancement of the theory. Also, the most famous explanations of the differentiation between young persons with early and late appearance of delinquent behaviour are compared. The coercion theory emphasises the importance of the family traits, especially the importance of the parental behaviour for early appearance, and the substantiation of the deviant behaviour by the peers as a model for the late appearance, while the neuropsychological model of the male delinquency points out to the importance of poorer cognitive functioning, hyperactivity and impulsiveness for the early appearance, and the needs of young people to identify and fit into the peer group for the late appearance of the delinquent behaviour.

Key words: *delinquent behaviour, adolescents, family interactions, peers.*

